

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЗА ТРАНСФОРМОВАНОЮ ЛІБЕРАЛЬНОЮ МОДЕЛЛЮ ОСВІТИ

STUDY OF METHODOLOGICAL FEATURES OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE TRAINING OF SPECIALISTS ACCORDING TO THE TRANSFORMED LIBERAL MODEL OF EDUCATION

Стаття присвячена здійсненню порівняльного аналізу принципів побудови моделі ліберальної освіти у Берлінському університеті в кінці XVIII – на початку XIX століття. Вільгельмом фон Гумбольдтом як системи поглядів ученого і його послідовників. Розглянуто можливості використання створеної системи: її методологічних, педагогічних та організаційних форм зовнішнього та внутрішнього функціонування в умовах реформування освіти в Україні. Визначено основні принципи фактично ново створеної системи підготовки висококваліфікованих кадрів як розв'язання суперечливої ситуації. При цьому зіткнулися дві тенденції розвитку: унітарна – орієнтована на професійні компетенції фахівців та ліберальна – орієнтована на цінності знання незалежно від їх практичної користі. Остання вилася у ліберальну гумбольдтівську концепцію університету, де основними показниками були: свобода освіти, викладання і навчання, наука, підпорядкування закладів вищої освіти державі. Ліберальна модель гумбольдтівського дослідницького вищого навчального закладу (така назва була запропонована Вільгельмом фон Гумбольдтом) здійснила університетську революцію ґрунтовно змінивши структуру, зміст, роль, місце університетів у суспільстві. В результаті європейські держави зазнали високого розвитку національної науки та культури, економіки. Модель дослідницького університету Вільгельмом фон Гумбольдта не втратила методологічної сутності і нині. Вона визначає стратегію потенціальних можливостей в нових економічних умовах, окреслює умови спадкоємності університетських реформ як образу інтелектуального й культурного життя суспільства. Безумовно, модель доцільно і в подальшому вивчати, переосмислювати, створювати відповідний соціальний, культурний та технологічний простір та використовувати у реформах освіти в Україні.

Ключові слова: дослідницький університет, ліберальна освіта, унітарна освіта, принципи реформ.

The article is devoted to the implementation of a comparative analysis of the principles of building a model of liberal education at the University of Berlin at the end of the 18th – the beginning of the 19th century. Wilhelm von Humboldt as a system of views of the scientist and his followers. The possibilities of using the created system: its methodological, pedagogical and organizational forms of external and internal functioning in the conditions of education reform in Ukraine are considered. The main principles of the actually newly created system of training highly qualified personnel as a solution to the controversial situation have been determined. At the same time, two development trends collided: unitary – focused on the professional competencies of specialists and liberal – focused on the value of knowledge, regardless of their practical utility. The latter resulted in the liberal Humboldt concept of the university, where the main indicators were: freedom of education, teaching and learning, science, subordination of higher education institutions to the state. The liberal model of the Humboldt research higher educational institution (such a name was proposed by Wilhelm von Humboldt) made a university revolution by fundamentally changing the structure, content, role, and place of universities in society. As a result, European states experienced high development of national science and culture, economy. Wilhelm von Humboldt's model of a research university has not lost its methodological essence even today. It defines the strategy of potential opportunities in new economic conditions, outlines the conditions for the continuity of university reforms as an image of the intellectual and cultural life of society. Undoubtedly, it is advisable to study the model in the future, rethink it, create an appropriate social, cultural and technological space and use it in education reforms in Ukraine.

Key words: research university, liberal education, unitary education, principles of reforms.

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.3.27>

Трифонов О.М.,

докт. пед. наук, професор,
доцент кафедри природничих наук
і методик їхнього навчання
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира
Винниченка

Садовий М.І.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри технологічної
та професійної освіти
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира
Винниченка

Постановка проблеми. Впродовж більше 30 років здійснюється формування української освітньої системи підготовки кадрів. У цьому зв'язку все більше і більше дослідників привертають увагу Європейським освітянським реформам. Серед них заслуговує на увагу методологія діяльності Вільгельма фон Гумбольдта та його сподвижників у період революційних перетворень у Берлінському університеті [3].

Після другої світової війни університети Європи визначали шляхи свого розвитку та взаємодії. Виник Болонський процес покликаний знайти вихід із організаційної та змістової кризи класичних

університетів, яку успішно подолали. Україна приєдналася до цього процесу в 2005 р. Нині стала проявлятися перспектива безальтернативного сходження університетів до транснаціональних корпорацій. У цьому зв'язку є необхідність здійснити аналіз історії реформ Європейських університетів у порівнянні з реформами освіти в Україні. Актуальною є проблема здійснення аналізу моделі ліберальної освіти Берлінського університету, яку створено під началом В. Гумбольдта більше двохсот років тому. Такий підхід є перспективним, насамперед, для ефективного впровадження позитивного досвіду реалізації концепції Нової

української школи з метою визначення перспектив розвитку освіти в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою дослідження європейського досвіду реформ вищої школи займалися ряд дослідників.

М. Зубрицька детально розглянула меморандум В. Гумбольдта «Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні» і визначила основні принципи його ліберальної моделі. Визначення організаційних, педагогічних принципів функціонування класичного університету забезпечували А. Андрієва, М. Булатов, О. Варениці, А. Завалій, А. Кришко, В. Курінний, Ю. Кушаков, В. Лисий, О. Огієнко, І. Огородникова, В. Приходько, С. Терепищій, В. Шершнева та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У ході їхнього аналізу встановлено, що впродовж XIV – XIX ст. в Німеччині утворилося і функціонувало 9 університетів приватної форми власності. Їхня освітня структура й особливо науковий авторитет у XVIII ст. знівелювався. Держава вжила заходів із виправлення ситуації, було проведено реорганізацію структури й організаційних форм навчання та викладання дисциплін, перетворення університетів у державні освітні установи. В. Гумбольдт окреслив у документі «Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні» принципи організації діяльності таких закладів [3, с. 67–71; 15]. Тоді зіткнулися дві тенденції розвитку: унітарна – орієнтована на професійні компетенції фахівців і ліберальна – орієнтована на цінності знання незалежно від їхньої практичної користі. Остання вилілася у ліберальну гумбольдтівську концепцію університету, де основними показниками були: свобода, освіта, викладання, навчання, наука, підпорядкування закладів вищої освіти державі [4].

Перспективним, на нашу думку, є подальше наукове розроблення ролі та значення гумбольдтівської концепції формування дослідницького університету в контексті розвитку сучасної системи вищої освіти України. Таке наукове дослідження виконується в рамках науково-дослідної програми фонду іменної стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2022 рік на тему «Методична система розвитку інформаційно-цифрової компетентності майбутніх учителів природничих наук» (держ. реєстр. № 0122U201930 з 2022 р.) [8].

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу принципів побудови моделі ліберальної освіти у Берлінському університеті в кінці XVIII – на початку XIX ст. В. Гумбольдтом як системи поглядів ученого і його послідовників та їх використання для продовження реформ освіти в Україні.

Методи дослідження: теоретичний аналіз спеціальної, психолого-педагогічної літератури, спостереження, пояснення, класифікація.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У реформаторській концепції В. Гумбольдт головною функцією визначив заняття наукою й розроблення навчального матеріалу, який за внутрішньою суттю сприятиме духовному й моральному розвитку індивідуума [15]. Принципи ліберальної ідеології функціонування Берлінського дослідницького закладу вищої освіти він сформував на основі досвіду діяльності університетів Німеччини та концепцій І. Канта (філософія свідомості), Й. Фіхте (філософія самосвідомості), Ф. Шеллінга (філософія поєднання самосвідомості та розуму), Г. Гегеля (філософія розуму), Ф. Шлейєрмахера (філософія свободи) [1; 3; 7; 14]. У підсумку мова йде про основну функцію розвивати науку не як поняття епістемології, а науку як поняття онтологічне, де людина виступає в ролі створювача культури, сповнену людським змістом.

Виходячи з аналізу творів указаних мислителів ми розглянули принципові ознаки ліберальної моделі В. Гумбольдта (таблиця 1).

Один із визначальних принципів «Вдосконалення інтелектуальної діяльності людини через розвиток здібностей впродовж життя» бере свій початок з Древньої Греції. Пізніше Й. Фіхте, розглядаючи проблему розвитку здібностей вважав, що людство розвивається разом із природою як ціле і тут за людиною вибір шляхів розвитку тих здібностей, які найбільш виражені та ефективно сприяють «розвинути другі свої задатки, які представляються особистістю суспільству, яким він намагається привити культуру обраного ним предмету, і, таким чином, особистість обрає собі стан, і цей вибір сам собою цілком є правомірним» [7, с. 110].

У ліберальній моделі освіти В. Гумбольдта головна місія людини визначається як постійне вдосконалення її здібностей, а життя людини розглядається як школа виховання [3; 6; 15], тобто передбачається розвиток здібностей у особистості впродовж усього життя і є як індивідуалістичним, так і універсальним для людей за алгоритмом: свідомість – самосвідомість – розум.

У свій час І. Кант і Й. Фіхте висунули ідею вибіркового розвитку здібностей, що закріплював принцип станової, а в освіті – професійної диференціації. Ліберальна ж ідея В. Гумбольдта про всебічний розвиток усіх здібностей впродовж життя націлена на ліквідацію цієї диференціації. Ця суперечність є перманентною у різні епохи розвитку людства. Її намагався усунути Ф. Шлейєрмахер ввівши поняття свободи в освіті [12, с. 219–308].

Нині ідея диференціації закладів освіти закладена у законодавстві України і потребує ретельного дослідження в плані рівних можливостей розвитку здібностей у суб'єктів навчання.

Наступний принцип «Дослідницька та освітньо-просвітницька функція університету через

Порівняльна таблиця основних принципів моделі ліберальної освіти та компонентів компетентнісного підходу в навчанні

Принципи моделі ліберальної освіти В. Гумбольдта і його послідовників	Компоненти компетентнісного підходу в навчанні
Вдосконалення інтелектуальної діяльності через розвиток здібностей впродовж життя	Навчання впродовж продуктивного життя
Надання освіти академічного характеру, засобами розвитку компетентностей, а не накопичення суми знань	Державні стандарти спеціальностей передбачають формування здатностей та компетентностей
Дослідницька та освітньо-просвітницька функція університету через розвиток академічної свободи	Академічна свобода визначена Законі України «Про вищу освіту»: свобода досліджень, свобода викладання, свобода на отримання знань
Інтеграція дослідницької, навчальної та викладацької діяльності, співвідношення досвіду та практики	Законодавчо визначено результативну спрямованість навчання
Політична нейтральність, духовна місія носія й ідентифікатора національної ідеї, соціально-культурних функцій	Законодавчо заборонена політична діяльність у закладах освіти
Формування у суб'єктів навчання критичного мислення й буття і громадянських компетенцій	Критичне мислення в аспекті глобалізації і фундаменталізації
Навчитися самостійно вчитися	Проблема розвинута у концепції Нової української школи
Інтерактивність, сократичний діалог, відродження ціннісної орієнтації античної освітньої культури	Система цифрових інтерактивних (комунікаційних) медіа додатків
Державна підтримка провідника ідей нації та університетська автономія й самостійний діяльнісний розвиток	В основі роботи закладів освіти упроваджується діяльнісний, особистісно зорієнтований та компетентнісний підхід
Пріоритет загальної освітньої підготовки перед спеціальною та професійною	У стандартах спеціальностей, освітніх програмах передбачено цикл загальноосвітніх дисциплін

розвиток академічної свободи» у моделі ліберальної освіти найбільш повно окреслив Ф. Шлейєрмахер. Він здійснив аналіз поняття свободи в різних галузях, виділив поняття академічної свободи, до якої відніс і поняття студентської свободи вільного вибору і організації занять: «Вони зовсім ні до чого не примушуються; ніхто їх не квапить, і ніщо не є для них закритим. Ніхто не наказує їм відвідувати ті чи інші заняття, ніхто не може дорікнути їм у тому, що вони відвідують їх недбало чи зовсім перестають відвідувати. Ні над якими їхніми заняттями немає жодного нагляду, крім, хіба що, того, що вони самі добровільно нададуть викладачеві» [12, с. 275–276].

Вчений розглянув дві особливості поняття свободи в Берлінському університеті:

– необмежена дослідницька діяльність викладачів, в основі якої покладено еволюцію пошуково-дослідницького інтересу так як наука ніколи не претендує на завершеність. «Визначати викладачу читати одне і те ж впродовж певного періоду означає сприяти тому, щоб його справа йому ж набридла і відповідно, щоб його талант швидко збіднів» [12, с. 262–263];

– створення конкурентного наукового й освітнього середовища, що впливає з сутності свободи: «У внутрішній організації вищих наукових закладів усе ґрунтується на дотриманні принципу, згідно з яким наука є щось ще до кінця не знайдене і ніколи повністю не перебуває, як те, що знаходиться в постійному пошуку» [12, с. 269].

Трактування академічної свободи в освіті *України викладено у Законі «Про вищу освіту»* [2].

Психолого-педагогічне спрямування має принцип *«Формування у суб'єктів навчання критичного мислення й буття і громадянських компетенцій»*. Автори ліберальної моделі поклали в основу вчення І. Канта, який аналізуючи поняття критичного мислення розглянув 9 положень громадянської компетентності. Однією з провідних ідей є обґрунтування стану виходу з «неповноліття» суб'єктів навчання і досягнення стану, за якого особистість користується своїм розумом без втручання й допомоги інших людей [9; 10]. Він слідує ідеям мислителя Х. Вольфа висунув ідею індивідуальної автономії судження [5; 14]. Ця ідея зводиться до першого правила універсального дедуктивного методу мислення Рене Декарта: «Ніколи не приймати нічого на віру, в чому з очевидністю не впевнений; інакше кажучи, старанно уникати поспішності й упередження і включати у свої міркування лише те, що представляється моєму розуму настільки ясно і виразно, що аж ніяк не може дати привід до сумніву» [3; 14].

Нині використовують різні визначення поняття критичного мислення і в порівнянні з його розумінням у моделі ліберальної освіти є «розмитим» у різноманітності підходів до бачення його суті [9; 14].

Принцип *«Надання освіти академічного характеру, засобами розвитку компетентностей, а не накопичення суми знань»* був актуальним у різні часи. Головною компетенцією, яка має

перетворитися у суб'єктів навчання у компетентність є здатність до самостійної освіти впродовж усього життя. Тому сутність вищої освіти у такій моделі полягає не у набутті суми знань, а у тому, щоб навчитися учитися, розвивати здатність учня до такого навчання. Думки творців ліберальної моделі освіти Й. Фіхте, Ф. Шлейермахера (в частині вищої освіти) та В. Гумбольдта (в середній освіті) щодо періодів розвитку таких здатностей дещо розійшлися [1; 4; 5; 6].

Ф. Шеллінг також розвивав ідею, що істинне навчання ґрунтується не на сумі засвоєних знань, а на процесі самостійної діяльності суб'єктів навчання [5, с. 110].

Принцип *«Пріоритету загальної освітньої підготовки перед спеціальною та професійною»* інколи називають принципом Ф. Шлейермахера щодо формування у суб'єктів навчання спочатку загальної універсальної освіти, а потім професійної та спеціальної. Причому держава має займатися і підтримувати заходи з формування ключових задатків [11; 12, с. 23–24; 14].

Дослідження проблеми співвідношення загальної освітньої підготовки студентів і спеціальної та професійної проводиться у закладі вищої освіти України тривалий час і окреслені у Законах України *«Про середню освіту»*, *«Про вищу освіту»*, стандартах спеціальностей.

Споконвічний принцип *«Навчитися самостійно вчитися»* завжди був актуальним. Погляди творців ліберальної моделі освіти в Берлінському університеті В. Гумбольдта (навчання учнів школи) та Ф. Шлейермахера [1; 12; 15] (навчання студентів) співпадають: головною компетенцією для них визначена здатність до самостійного навчання. Такої ж думки дотримувався і Й. Фіхте – головним є навчитися розвивати здатність навчатися [7, с. 112].

Принцип *«Державна підтримка провідника ідей нації та університетська автономія й самостійний діяльнісний розвиток»* обґрунтував Й. Фіхте у творі *«Основи загального наукоучення»*. Він вживав термін «діло – дія», як головну характеристику суб'єктності «Я». «Ми повинні відшукати абсолютно перше, цілком безумовне основоположення усього людського знання. Бути доказане чи визначене воно не може, раз воно повинне бути абсолютно перше основоположення. Воно повинне виражати собою ту діло – дію (Thathandlung), яка не зустрічається й яку не можна зустріти серед емпіричних визначень нашої свідомості, яка, навпаки того, лежить в основі будь-якої свідомості і тільки вона робить її можливою» [14]. В цьому він вбачав формування національної свідомості. Таку свідомість через діло і дію має формувати університет і виражати інтереси держави.

Будь-яка освітня діяльність держави завжди спряжена з вільними, самостійними, добровільними зусиллями особистості, в її здатності до

особистого науково-дослідного мотивованого усамітнення для досягнення поставленої мети. Мета полягає у тому, що суб'єкт навчання має усвідомитися в необхідності навчатися лише для того, щоб створити себе як успішну особистість, а відповідно й успішну державу. Зусилля, здатність, мотивація та мета складають єдине ціле.

Принцип *«Політична нейтральність, духовна місія носія та ідентифікатора національної ідеї, соціально-культурних функцій»* запропонував Ф. Шлейермахер, де наголосив увагу на хибності використання університету в політичних цілях, проте за своїм внутрішнім змістом університет виступає генератором духовності нації [12].

Фрідріх Карл фон Савіньо ґрунтовно розглянув проблему партійності університетів (викладачів, студентів) і запропонував принцип її нейтралізації. Він вважав, що заходами заборон нічого не вирішити. Необхідно створити в університетах середовище, де партійність не матиме помітного впливу, де суб'єкти навчання будуть охоплені мотиваційними стимулами їхньої власної діяльності. Вчений говорив, що мова йде не про обмеження ззовні, а про свободу власних думок [13, с. 270–308].

Принцип *«Інтерактивність як форма сократичного діалогу, відродження ціннісної орієнтації античної освітньої культури»* визначає роль новизни у діяльності закладів освіти. До початку ХІХ ст. домінуючою організаційною формою навчання використовувалася лекція, метою якої було словесно створити ситуацію дослідження й отримати нові знання. Викладач повідомляє спосіб отримання наукових знань і створює ситуацію відкриття нового. Інтерактивну комунікацію у формі сократичного діалогу запропонував Й. Фіхте. В компетентнісному підході така форма дістала назву проблемного навчання. Викладач створює ситуацію, яка переростає у активну мисленеву діяльність суб'єктів навчання. Це дозволяє викладачу стежити над досягненням кожного з них та індивідуально пропонувати нове завдання. В більш досконалії формі така організація навчання переросла у консультування орієнтоване на суб'єкта навчання, а потім у семінарську та практичну форму навчання, що набула широкого поширення в Німеччині у ХІХ–ХХ ст. [1; 5, с. 107–115; 7].

Запровадження у навчання масової друкованої книги поклато початок розвитку медійності, розворот книги в майбутньому привів до створення екрану і проєкціювання спочатку статичних, а потім і динамічних моделей, зображень та ін. Ф. Савіньї вводить поняття індивідуальної, персональної інтерактивності [13, с. 270–308].

Принцип *«Інтеграція дослідницької, навчальної, викладацької діяльності, співвідношення досвіду та практики»* визначає науково-педагогічну функцію університету. В. Гумбольдт,

Ф. Шиллер дотримувалися точки зору про необхідність крім розвитку здібностей, накопичення досвіду збагачувати особистість розумінням її ролі в перетворювальній діяльності при взаємодії їх із зовнішнім світом, з практикою [5, с. 110; 6, с. 53–61]. Тобто ліберальна модель визнає різноманітність досвіду, який перетворюється у практику. З цього приводу В. Гумбольдт розглядав «науку як дещо, що не зовсім знайдено, і що ніколи не може бути знайдено до кінця, як те, що потрібно неспинно шукати» [15].

Висновки і подальші перспективи в цьому напрямку. Ліберальна модель гумбольдтівського дослідницького вищого навчального закладу (така назва у В. Гумбольдта) здійснила університетську революцію ґрунтовно змінивши структуру, зміст, роль, місце університетів у суспільстві. В результаті європейські держави зазнали високого розвитку національної науки та культури, економіки. Модель дослідницького університету В. Гумбольдта не втратила методологічної сутності і нині, визначає стратегію потенціальних можливостей в нових економічних умовах, окреслює умови спадкоємності університетських реформ як образу інтелектуального й культурного життя. Безумовно, модель доцільно і в подальшому вивчати, переосмислювати, створювати відповідний соціальний, культурний та технологічний простір та використовувати у реформах освіти в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Булатов М.А. Немецкая классическая философия. Часть I. Кант. Фихте. Шеллинг. К.: Стилос, 2003. 322 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 13.01.2023)
3. Кришко А. Гумбольдтівська модель університетської освіти. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 1(19). С. 67–71.
4. Кушаков Ю. Нариси з історії німецької філософії Нового часу: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 572 с.
5. Лисий В.В. Свідомість – самосвідомість – розум як логіка сходження класичної німецької філософії. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2019. Вип. 22. С. 107–126.
6. Огієнко О.І. Модель дослідницького університету В. Гумбольдта: історія і сучасність. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 5 (39). С. 53–61.
7. Приходько В.В. Філософія самосвідомості Й.Г. Фіхте в інтерпретації Д. Генріха. *Philosophia prima: метафізичні питання*. 1998. Вип. 1. С. 109–126.
8. Про призначення у 2022 році іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук: Постанова Верховної Ради України від 01.12.2022. № 2791-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2791-IX#Text> (дата звернення 13.01.2023)
9. Садовий М.І., Пташко О.О. Методика формування креативного мислення студентів фахової передвищої освіти у процесі навчання фізики. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 201. С. 28–32.
10. Семенов В.Г. И. Кант «идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане». *Вісник НТУ України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2010. № 1. С. 53–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2010_1_9 (дата звернення 13.01.2023)
11. Трифонова О.М. Методична система розвитку інформаційно-цифрової компетентності майбутніх фахівців комп'ютерних технологій у навчанні фізики і технічних дисциплін: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02, 13.00.04 / ЦДПУ ім. В. Винниченка. Кропивницький, 2020. 595 с.
12. Шлейермахер Ф. Мова про релігію. Монологи. Київ: «REFL-book» – «ИСА», 1994. 432 с.
13. Savigny F.C. von (1850 (1832)) *Wesen und Werth der Deutschen Universitäten. Vermischte Schriften*. Berlin. Bd. 4. S. 270–308.
14. Schneider G. Carol. Practicing Liberal Education. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ682571.pdf> (дата звернення 13.01.2023)
15. Wilhelm von Humboldt's Treatise. On the Internal and External Organization of the Higher Scientific Institutions in Berlin. URL: https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3642 (дата звернення 13.01.2023)